

Ühistegevuse algus Rapla maakonnas 2.

(Algus Koduloolases nr 12, 28. novembril 2018)

Karin Ratas, Rait Talvoja, Ants Tammar, Tõnis Tõnisson

Alljärgnevat võiks nimetada põgusaks visandiks ühistegevuse algusaegadest tänase Rapla maakonna territooriumil. Koduloolane Ants Kruusimägi ja mitmed teisedki on seda juba ka uurinud, kuid nüüd vääriks kõik erinevad teemakäsitlused kokkukorjamist ja üheks raamatuks vormimist. Paaris lehenumbris ilmuva kirjutise autorid endale nii pretensioonikat kohustust võtta ei julgenud.

Nii võikski sellesse teksti siin suhtuda kui meeldetuletusse äärmiselt tegusatest ja põnevatest kultuuri- ning hariduselu algusaastatest ning selle kaudu ka meie oma riigi loomise ja loojate kodanikuks kujunemise eelloost. Ühtlasi olgu see veel üheks viiteks, et varemolnu talletamisega on väga kiire, sest ajal, mida ei ole teadlikult (tekstina, fotona jne) hoiule pandud, on kombeks unustusetolmuks pudeneda. Ja taas kord tuleb kahetsedes tõdeda, et Rapla maakonnal, ei ole ikka veel oma mäluasutust ...

Märjamaa kihelkond ja Märjamaa alevik

Postimees on kirjutanud 1887. aastal (nr 5), et Märjamaa kihelkonna vaimuelu olnud täiesti soikus. Ei töötanud ükski raamatukogu ja näitemängu tegemist peeti „tühjaks mänguasjaks”. Kõige loiumad ja kõige suuremad seltsielu vastased olid just noored inimesed. Olevik on sellele tähelepanu juhtinud veel ka 1899. a (nr 2), kirjutades nõrdinult, et Märjamaa kihelkonnas ei tegutse ikka veel ainsatki eesti seltsi.

Esimene Märjamaa laulukoor asutati kõigi eelduste kohaselt 1883. aastal. Sel aastal on Olevik kirjutanud (nr 21) kroonimispidustuste läbiviimisest Märjamaal: „...kusjuures meie noor laulukoor mitmel korral Keisrilaulu ja veel muid heliseda laskis”. Nähtavasti läks koor varsti laiali, sest 1890. aastal on Märjamaa vallakirjutaja Heidenthal asutanud uue segakoori, mis püsis mitmeid aastaid ja võttis osa Läänemaa I laulupeost 1896. aastal.

Näitemängu nähti Märjamaal esimest korda 10. märtsil 1885. Ajalehed Olevik (nr 13 1885, Eesti Postimees (nr 13 1885) ja Valgus (nr 13 1885) avaldasid ülistavaid kirjutisi Kullamaa näitetrupi esinemise kohta Märjamaa mõisas. Kanti ette kolm näidendit: „Vorstaru linna bürgermeister”, „Kadri” ning „Mulgi mõistus ja tartlase tarkus”. Esimese naisena Läänemaal mängis näitetrupis kaasa keegi neiu M. R. Publik oli väga rahul. Postimehe kirjasaatja kirjutas: „Mäng läinud väga ladusaste” ja tegi ühtlasi kriitikat märjamaalaste aadressil, et need pole võimelised midagi samasugust korda saatma.

Teatavaid elavnemise märke täheldati Märjamaal 1908. aastast. Sel aastal jõuti nii kaugele, et suudeti tööle rakendada Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Märjamaa haruselts. Kahjuks jäi aga ka selle tegevus lühikeseks. Veel samal aastal suleti selts kuberneriga otsusega. Päevaleht (nr 176, 1908) kirjutas: „Lühike iga oli Märjamaa haridusseltsil. Kubermanguvalitsus sulges selle, sest eestseisuse koosolek kutsuti kokku ilma politseile teatamata.”

1910. aastal loodi Märjamaa Põllumeeste Selts. Asutajaiks olid vallakirjutaja Jüri Rootsfeldt ning taluperemehed Jüri Feldmann (Põldre) ja Villem Schults (Sults). Selts võttis oma tiiva alla ka

haridusseltsi „katusest” ilma jäänud Märjamaa laulukoori ja puhkpilliorkestri. Orkestri esimene dirigent oli Aleksander Kalle. Olgu lisatud, et orkester on lühemate või pikemate vaheaegadega töötanud tänaseni.

Kuna haridusseltsi asutamine Märjamaal oli äpardunud, võttis kohalik põllumeesteselts oma korraldada ka kultuuriüritusi, sealhulgas mitmesuguseid kursusi rahva silmaringi avardamiseks, ja asutas oma erialase raamatukogu. Kõige muu kõrval pandi seltsis alus ka kohalikule näitemängule. Selts töötas edukalt hulga liikmetega kuni Eesti Vabariigi alguspäevadeni, kust alates tegevus loiuks muutus liikmete omavaheliste, isiklike ja poliitiliste intriigide tõttu.

1921. aastal asutati ja registreeriti Märjamaa Masinatarvitajate Ühisus. Omandati vanast mõisa inventarist kuuehobujõuline rehepeksugarnituur ja separiistad. Edasistel aastatel osutati kohalikule rahvale hulganisti viljapeksu- ja viljakuivatusteenust.

Aga 1911. a toimus Märjamaal kohaliku põllumeeste seltsi algatusel esimene kihelkondlik laulupidu, mis kujunes suuremaks ja tulemusrikkamaks kõigist varem Raplamaal korraldatud pidudest. Üldkooride juhatajaks oli palutud tuntud koorijuht Juhan Simm (Postimees nr 163, 1911). Ühtlasi jõuti ka nii kaugemale, et suudeti esimest korda organiseerida ajutine näitetrupp, kes kihelkondliku laulupeo õhtul tuli lavale näidendiga „Magusast pudelist”. Laulupidu oli tervikuna üks väga suur õnnestumine, aga paraku ei saa sama öelda näitetrupi esimese ülesastumise kohta. Arvukat vaatajaskonda ei rahuldanud näidendi ebaõnnestunud valik ega ka pealiskaudne ettevalmistus. Postimees (nr 163, 1911) märkis, et rahvas lootis näitlejatelt paremat.

1913. aastal asutati Märjamaa Tuletõrje Selts. Aastapäeva tähistamise päevaks oli 27. (teistel andmetel 17.) oktoober. Tegevuspiirkonnaks viieverstane tegevusraadius Märjamaa aleviku keskpaigast. Aleviku kiire kasv sajandi alguses sundis kohalike tööstuste omanikke, kaupmehi ja majaomanikke mõtlema tulekaitse peale. 1913. aastal olid Märjamaa alevikus sellised ettevõtted nagu näiteks piimapulbri vabrik ja kompveki vabrik.

Kauaaegne tuletõrjeühingu tegevliige Albert Murre (Mollart) on mäletanud, et seltsi asutajad olnud piimapulbrivabriku direktor Didvig, Märjamaa vallasekretär Rootsfeldt, mehaanik Tomberg, rätsep Hans Laube ja taluperemees Jüri Feldmann. Esimeseks esimeheks valiti Märjamaa luteri koguduse köster Albert Ojasson ja peameheks tolleaegne Orgita mõisa valitseja. Varahoidja ametisse sai saapakaupmees Kuusik.

Velise

Maakonna esimene raamatukogu asutati Velisel. Aastal 1891 tegi seda rahvaraamatukogu selts. Mõtte algataja oli õigeuskoguduse köster J. Aan. Raamatukogu asus õigeuskiriku koolimajas.

Nagu kõikjal mujalgi, nii olid ka siin kultuurielu eestvedajateks entusiastidest kooliõpetajad. Velise Rahvaraamatukogu Seltsi mõtte algataja ja elluviija oli Velise kihelkonnakooli õpetaja J. Haan. Ta oli väga lugupeetud õpetaja. Tema tubli õpetajatöö tulemuseks peeti seda, et 18 aasta jooksul, mis ta koolis õpetas, õnnestus paljudel õpilastel edasi pääseda kõrgematesse koolidesse. Ta jättis oma tegevusega esimese sügava jälje Velise kultuurilukku. Tema algatusel asutatud raamatukogu selts oli esimene piirkonnas. Seltsi organiseerimisel toimusid Velisel järjekindlalt peoõhtud.

Velise Põllumeeste Selts oli raamatukogu seltsi kõrval teine seltskondlik organisatsioon, mis alustas oma tegevust peaaegu vahetult sajandi algul. Kahjuks ei ole selle seltsi tegevusest säilinud peaaegu ühtegi dokumenti. Ometi on teada, et seltsi tegevus, eriti esimesel paaril aastakümnel, oli väga viljakas ja teguderohke.

1913. aastal taotles Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts luba maksulise raamatukogu asutamiseks Velise valda, kuid selleaegne Eestimaa kuberner Korostovets lükkas taotluse tagasi (Postimees nr 58, 1913). Väga võimalik, et kubeneri otsuse taga oli Velise meeste aktiivne tegevus 1905. aastal.

Nurtu

Nurtu Noorrahva Ühingu tegevuse alguseks loetakse Nurtu pasunakoori, meeskoori ja segakoori tegutsemist juba 19. sajandi viimasel kümnendil. Jaan Saaliste Kohtru külast Paju talust teadis, et tema isa Madis Saaliste laulis Nurtu meeskooris ühtejärge 33 aastat, see on peaaegu pool tema eluajast. Selle aja jooksul oli käidud ka mitmel korral laulmas väljaspool Nurtut. Kõige sagedamini käidi laulmas Vigala kirikus.

1921. aastaks oli Nurtu laulurahva esimene vahetus vanaks saanud või soovis rahvas vaheldust. Igatahes on 1. novembril 1921 saatnud kolm Kohtru küla meest Aado Alev, Jaan Alev ja Madis Saaliste palvekirja Tallinna-Haapsalu Registreerimise Osakonnale. Mehed on kirjutanud: „Et Velise vallas Nurtus mingisugust Ühiskondlist Organisatsiooni ei ole, mille tõttu igasugune seltskondlik tegevus soikus, otsustasid Nurtu seltskonnategevuse armastajad selle puuduse kõrvaldamiseks asutada Nurtu Noorrahva Ühingu, mille põhikirja palume Tallinna-Haapsalu Rahukohtu poolt registreerida...” Kolme nädala pärast, 28. novembril, saabus põhikiri registreeritult Nurtusse tagasi.

Kuuda

Kuuda seminaris töötas lauluõpetajana Jaan Nebokat (1844-1908), kes oli sel ajal tuntud nii tugeva teoreetikuna kui ka praktiliste kogemustega koorijuhina. Seminaris moodustati õpilastest meeskoor, kes sai esinemiste kaudu tuttavaks mitmes kihelkonnas (Ants Kuusemets „Eesti muusika arenemislugu”). 1868. aastal esines Kuuda meeskoor kirikukontserdiga Raplas ja see oli vist esimene kord, mil kohalikud inimesed said neljahäälset laulu kuulda (Kruusimägi).

Koor õppis selgeks ka I üldlaulupeo repertuaari, kuid kooli juhtkond „vaatas viltuse silmaga niisuguse ettevõtte peale” ja sõidust tuli loobuda (Eesti Postimees nr 24, 1868). Seminari meeskooril oli haruldane kuulsus. Alates 1860. aastast anti kontserte Vigalas, Kullamaal, Raplas, Juurus, Hageris, Kosel, Nissis ja mujal ümbruskonnas (Kruusimägi lk 29).

Ohukotsu

Esimene teadaolev kultuuriline organisatsioon praeguse Rapla maakonna alal moodustati 1879. aasta paiku Ohukotsus. Koolmeister Einberg organiseeris kohaliku laulurahva aktiivsel toetusel Ohukotsu lauluseltsi (või karskusseltsi?). 1889. aastal on Kasti vallast välja saadetud sõnum selle kohta, et seal peetakse nõu põllumeeste seltsi asutamise asjus. Kahjuks ei ole selle tööst mingeid jälgi jäänud. Nii võib oletada, et nendest üritustest ei sündinudki pikemalt toimivaid seltsi.

Vigala kihelkond

Sajandi vahetusel olid Vigala seltsidel tihedamad sidemed Kullamaaga (Kruusimägi).

Vigala

1878. aastal alustas tööd Vigala meeskoor Jaan Holmi juhtimisel. 1880 lisandus eelmisele ka segakoor Peru kooliõpetaja Sahharevitši juhtimisel (Mihkel Aitsam). Samas on Olevik nr 31 1898. aastal kirjutanud ülevaates Vigala muusikaelust, et esimesed laulukoorid asutati Vigalas.

1893. a juunis sai tegutsemisloa Vigala laulu- ja muusikaselts. Esimesel koosolekul võeti pidulikult vastu 45 liiget. Seltsi esimeseks esimeheks valiti preester Savva Sepp, kellel oli suuri teeneid seltsi asutamisel ja loa hankimisel. Kassapidajaks sai vallakirjutaja M. Pertelmann, kirjatoimetajaks kooliõpetaja J. Pilmann ja muusikajuhiks kingsepp H. Lillemägi (Olevik nr 26, 1893). Vigala laulu- ja muusikaselts värbas liikmeid ja aktiviste Veliselt, Nurtust, Päärdu ja mujalt ümbruskonnast (Kruusimägi lk 16).

Seltsi organiseerimise kogemus saadi Kaelaselt ja Kullamaalt, kus sellised seltsid juba varem tegutsesid (Hans Reimer).

1896. a teatas Olevik (nr 23), et selts saab endale uued alalised ruumid endises ümberehitatud kõrtsihoones. Kuusteist aastat hiljem kirjutas Postimees (nr 188, 1912), et Vigala muusikaseltsile anti ümberehitamiseks endine magasiait, mis esialgu oli kasutamiskõlbmatu – puudusid laed ja ahjud jne. Samas artiklis kirjutati, et Vigala kihelkonna seltsielu on rohkem arenenud kui kusagil mujal, ja avaldati arvamust, et talle pole vastast leida tervelt Riimaaalt.

Kruusimägi on omalt poolt täiendanud: „Tõele au andes peab märkima, et Vigala kultuuritöö juhid ja isetegevuslased väärivad tõesti neid ülistusi. Näiteks töötas 1903. aastal Vigala kihelkonnas mitu heatasemelist laulukoori, puhkpilliorkestrit, näiteringi ja instrumentaalansambel. Korraldati kontserte, segaeeskavaga pidusid, nn perekonnaõhtuid, ja igal suvel vabas looduses mõni suurem rahvapidu.”

Olevik nr 27 1901 kirjutas pikemalt Vigala rahvapeost, mis korraldati 17. juunil 1901. aastal. Vigala ettevõtmised olid sageli Oleviku luubi all. Nii näiteks kirjutati Vigala muusikaseltsi poolt 12. jaanuaril 1903 Peru koolimajas korraldatud perekonnaõhtust 1903. a Oleviku 6. numbris.

Uue sajandi alguses olid Vigala seltsielu ja ühistegevuslik tegevus aktiivne. 1909. aastal kutsuti ellu Vigala Tulekahju Juhtumistel Vastastikuse Avitamise Selts. Sellel oli 365 liiget. 1911. aastal asutati Vigala Laenu- ja Hoiuühisus, mis hiljem muudeti Ühispangaks. 1917. aastal alustas tegevust Vigala põllumeeste selts, mille juures tegutses ka kaubanduse osakond. 1919. aastal asutati Kaitseliidu Vigala kompanii. Jädiveres tegutses Velise-Vigala üksikratsarühm.

Päärdu

1884. aastal asutati Päärdu segakoor (Virulane nr 5, 1885). Esimene avalik esinemine oli Vigala kirikus 1884. aastal, esitati 20 laulu (Valgus nr 31, 1884). Koorijuht oli Priidik Binnerdorf (Hans Reimeri mälestustest).

Allikad:

Ants Kruusimägi „Rapla rajooni kultuurilugu 1860–1917”, Juuru 1970

Mart Tapupere „Rapla Kaubatarwitajate ühisuse kroonika 1904–1941”

Liis Ehavere „Rapla kihelkonna kultuur – hariduselu 19. sajandi lõpust 1940. aastani”, Tallinn 1997

„Kohila koduloo vihik I”, Ühistu Purila 1991.